

Василь Пуцко

ІКОНА ЧУДА В ХОНЕХ З ВОЛИНСЬКОГО СЕЛА ЩУРІВЦІ

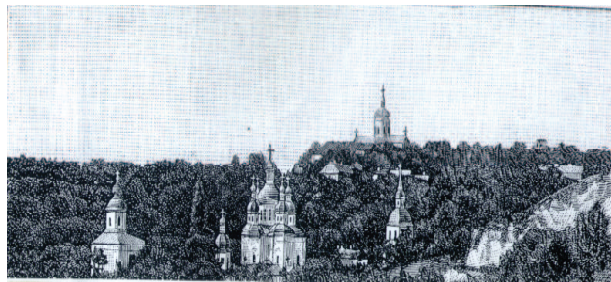
Народна течія в українському іконописі прикметна тим, що часом містить іконографічні схеми, досить далекі від властивих візантійській традиції. Це могло відбуватися з огляду як на неприступність належних взірців, так саме з причини їхнього незрозуміння, коли йшлося про відтворення композицій античного або східного походження. Таке явище було типовим навіть для грецького фольклорного напрямку у церковному малярстві, отже, неабияку роль відіграло соціальне середовище з його естетичними уподобаннями, наблизеними до певних сучасних реалій.

До таких роздумів спонукає ікона розміром 96 x 62 см на липовій дошці товщиною 2,5 см, котра була намісною Михайлівської церкви села Щурівці Ізяславського повіту на Волині. Д. Щербаківський вивіз твір у Київ, де 1926 р. він став власністю Музею старожитностей і мистецтв, збірку якого успадкував Національний художній музей України. Ікону датовано близько 1765 р., коли споруджено саму церкву, й умовно віднесено до продукції острозької майстерні¹. Було навіть висловлено припущення, що поруч з архангелом вміщено саме означену сільську церкву, а паламаря Архипа заступає якийсь міщанин, у ролі ктитора. Аби пристати до такої думки, треба погодитися з тим, що волиняни третьої чверті XVIII ст. здатні були отак профанувати сакральний образ, йдучи за італійськими ренесансними прикладами. Однак неможливо стверджувати таке становище на Волині, беручи до уваги низку наявних образів. Звичайно, тут не йдеться про широкі західні мистецькі впливи, котрі нашаровувалися на місцеву фольклорну основу. Найкращим прикладом того є зображення Христа – виноградної лози.

Чудо архангела Михаїла пов'язане з околицями міста Хоні (давні Колосси) поблизу Іераполя Фригійського, де знаходилася церква на честь архангела з цілющим джерелом поруч з ним. Пильнував її паламар чернець Архип. Погани намагалися знищити християнське святилище в такий спосіб: прокопали рів, аби пустити воду з гірської річки Ликос, спрямувавши потік на споруду. Але преподобний Архип молитовно звернувся, проха-

ючи захисту до архангела Михаїла, який негайно з'явився й пробив жезлом розколину, куди ринула вода. Річка Ликос тече північніше за давнє місто-фортецю, поблизу якого на безлюдному просторі стояла невеличка церковка, про яку вже знав сирійський єпископ Федорит Кирський (393–466). Більшу церкву на честь архангела Михаїла тут зведено близько 700 р., а в 1189 р. її турками-сельджуками знищено². Мабуть про загальний вигляд споруди свідчить лише зображення на фрагменті візантійського хреста XI–XII ст.: однокупольна з великих кам'яних брил³. Якраз від цієї доби докладно простежується розвиток іконографії Чуда в Хонех за візантійською мистецькою традицією⁴. Вона передбачає постать архангела Михаїла в звичайному вбранні або ж у царських шатах, який пробив жезлом отвір скелі, а поруч, молитовно

тримаючи руки, Архип. Доба Палеологів вже приносить певні іконографічні новини. Зокрема, архангела Михаїла починають зображувати у вигляді римського воїна, передусім у пластичному мистецтві, а зрештою, також відтворюючи Чудо в Хонех. Цей

Києво-Видубицький монастир (за гравюрою початку 1900-х рр.)

образ запозичений з Книги Ісуса Навина, де сказано: «Якже Ісус був під Єрихоном, звів він очі, аж бачить: стоїть перед ним якийсь чоловік з голім мечем у руці. Підійшов до нього Ісус та й питає: «Чи ти наш, чи з ворогів наших?», а той відказав: «Ні! я начальник Господього війська; прийшов я тепер». І впав Ісус лицем до землі, поклонивсь... (5:13-14). Пристосовуючи це зображення до інших сюжетів, звичайно, мусили його піддавати певній інтерпретації. Першою чергою це призвело до заміни атрибутів.

З часом у західному мистецтві стає популярним зображення архангела Михаїла – переможця демонів. Зокрема, це засвідчує німецький дереворит, датований 1467 р.⁵ Можна пригадати ще твір ломбартського маляра Вінченцо Фоппи (бл. 1430–1515/16), що становить стулку поліптиха⁶. Архангел в металевій зброї, котру часом означали як влоську, що набуває поширення від останніх десятиліть XV ст.⁷ Все це повною мірою відзеркалює ікона з села Щурівці. Подібні за іконографічним типом зображення архангела Михаїла вже

раніше можна знайти в творах І. Рутковича⁸. По-над північними дияконськими дверима іконостаса церкви Волині-Деревлянської на початку 1680-х рр. він виконав й вписав до картуша композицію Чуда в Хонех, де зобразив з'явлення архангела Михаїла поруч з дерев'яною тридільною три-верхою церквою з окремо розташованою вежею⁹. Подію неначе перенесено до українського краєвиду. Її учасників зібрано до однієї групи, ніби-то йдеться про звичайну побутову сцену.

Поширення культу архангела Михаїла в християнському світі бере свій початок вже від IV ст. і на його честь імператор Костянтин I Великий (285–337) в передмісті Царгороду будує величний храм. Чимало було зведено на Сході та Заході на майже неприступних місцях, на кам'яних скелях й понад страшенними проваллями, де мали перебувати темні сили¹⁰. Певною мірою цей звичай спричинився до побудови в 1077–1088 рр. Михайлівського собору Всеволожа монастиря на Видубичах, «На горі, недалеко от того беремища Чортова»¹¹. Однак не втрималася на такому небезпечному місці велика споруда, не допомогла пізніше побудована підпorna стіна, і східна частина собору обвалилася у Дніпро. Це сталося на початку XVII ст. Мит-

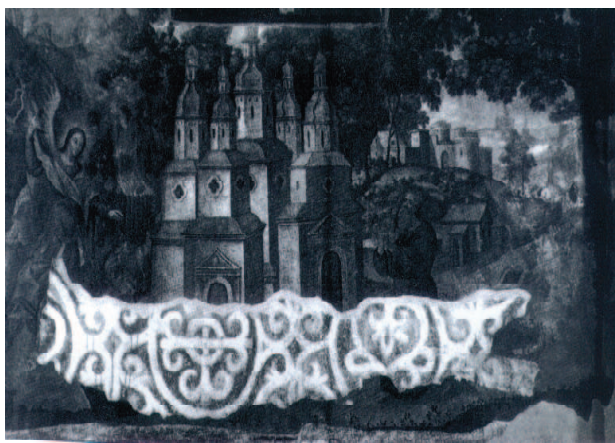
вдовзі перетворилася на центр монастирського ансамблю, тим більше, що вона вишукана за формами. Не дивно, що саме цей храм почали сприймати як головний, на відміну від давнього напівзруйнованого собору. Це засвідчує стінопис Софійського собору в Києві, із зображенням Чуда архангела Михаїла, поряд з цією новою Видубицькою церквою. Живопис датують 1720-ми рр.¹² Подібна за типом споруда стоїть на березі розбурханого потоку в композиції ікони з села Щурівці. Розміщений вище церкви пагорб теж досить близько нагадує реальний київський краєвид поруч з Видубицьким монастирем. Себто, волинський маляр другої половини XVIII ст. мав з деякими відмінами відтворити київський іконописний взірєць. Міг так само поставити поруч з церквою замість традиційного ченця Архипа, що спостерігає чудо, більш звичайного за виглядом для свого часу паламаря у цивільному одязі.

Репр.: Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. Київ: Мистецтво, 1999. Лл. 78

Згадана волинська ікона вже звернула на себе увагу саме завдяки зображенню церкви, намальованої з бокового фасаду, в класичних формах українських церков, таких як храм Архангела Михаїла в Милятині на Волині, Троїцька церква 1725 р. села Доротичі, Георгіївська церква села Сіянци¹³.

Мабуть, ще більше вражає інша композиційна особливість цієї ж ікони: архангел Михаїл, стоячи на темній грозовій хмарі, своїм жезлом розбиває дніпровські пороги. Маляр зовсім не переймається тим, що вони в другому місці. Це тут не має ніякого значення, бо йдеться про відтворення засобами образотворчого мистецтва оповідання про надзвичайне чудо. Мало хто з простих людей в Україні мав будь-яке уявлення про далеку Фригію з її містом Хоні. Михайлове чудо, однак добре знали і щороку урочисто святкували на 6-го вересня, що триває досі. Народна фантазія це давнє чудо прикрашала різними вигадками. Тож, доводиться жалкувати з того приводу, що вони не всі записані, і тому неможливо їх залучити для наукового вжитку. Розповідали дійсно багато. Та далеко не все затримується в пам'яті, особливо подобиці, які тут якраз могли стати у пригоді.

Чудо Архангела Михаїла. Розпис Софійського собору в Києві. 1720-ті рр.

рополит Петро Могила встиг якоюсь мірою відновити її.

Заходами стародубського полковника Михайла Миклашевського у Видубицькому монастирі в 1696–1701 рр. збудовано церкву св. Юрія, яка не-

¹ Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. / Упоряд. Членова Л. – К.: Мистецтво, 1999. – С. 170, 241. Кат. 78.

II. Джерелознавчі галузі знань

² *Romsay W. M.* The Church in the Roman Empire before 1070. – London, 1893. – P. 465–480; *idem.* The Cities and Bishops of Phrygia. – Oxford, 1895. – P. 213–216.

³ *Jenkins R. J. H. and Kitzinger E.* A cross of the Patriarch Michael Cerularius // *Dumbarton Oaks Papers*. Vol. 21 Washington, 1967. – P. 235–249. – Fig. 1–3; *Mange C.* La croix dite de Michel le Cérulaire et la croix de Saint- Michel de Sykéon // *Cahiers archéologiques*. Vol. 36. – Paris, 1988. – P. 45–49. – Fig. 1, 2.

⁴ *Габеліч С.* Циклус Архангела у византської уметности. – Болград, 1991; *idem.* The Iconography of the Miracle at Cheneae. An Unusual Example from Cyprus - Зограф, 1989. – P. 95–103; Див. також: *Renner A.* Der Erzengel Michael in der Geistes- und Kunstgeschichte. Searbrücken, 1927; *Gasnier M.* Saint Michael Archange. – Paris, 1944.

⁵ *Stara nemeika grafika is kolekcije Grafickog kabineta u Drezdenu* // *Narodni muzej – Beograd*. – Beograd, 1967. – S. 19, 34. – Kat. 14.

⁶ Государственный Эрмитаж. Итальянская живопись XIII–XV веков. Каталог выставки. – Л., 1989. – Кат. 67. Розм. 91x34 см.

⁷ *Kajzer L.* Uzbrowienie i ubiycie rycerski w sredniowiecznej Malepolsce w swietle srodel ikonograficznych. – Wrocław-

Warszawa-Kraków-Gdansk, 1976; *Zygulskijun.* Zd. Sredniowieczne zbroja szydercza // *Sztuka i ideologia XV wieku. Materialy Sympoziumu Komitetu nauk osztuce Polskie j Akademii nauk.* Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r. – Warszawa, 1978. – S. 537–607.

⁸ *Овсійчук В. А.* Майстри українського бароко. Жовківський художній осередок. – К.: Наук. думка, 1991. – Л. на С. 138, 181, 260, 261.

⁹ Там само. – Л. на С. 158–159.

¹⁰ Див.: *Довбиш-Рождественская О.* Культ св. Михаила в латинском средневековье. – Пг., 1917.

¹¹ *Сычев М. П.* На заре бытия Киево-Печерской обители // *Статьи по славянской филологии и русской словесности.* Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского. – Л., 1928. – С. 289–294.

¹² *Уманцев Ф. С.* монументальний живопис // *Історія українського мистецтва.* – Т. 3. – К.: УРЕ, 1968. – С. 181., Л. 140.

¹³ *Скоп П.* Про деякі іконографічні особливості волинської ікони середини XIII століття «Чудо в Хонах» // *Волинська ікона: питання історії вивчення дослідження та реставрації.* Наук. зб. Матеріали V наук. конф. Луцьк, 28–29 серпня 1998 року. – Луцьк, 1998. – С. 92–95.

Тамара Дорохіна

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. ТА ЇЇ ВИСВІТЛЕННЯ НА СТОРІНКАХ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

XIX ст. відоме в українській історії як доба національного відродження, меншою мірою як «народницьке століття» та часи великих суспільно-політичних і громадських рухів. Українські еміграційні історики сприймали цю епоху неоднозначно.

З одного боку відзначалася роль XIX ст. у формуванні культурного та політичного українства, що стало своєрідним прологом, підготовчим етапом до української революції 1917–1921 рр.

З іншого боку ця доба розглядалася в контексті домінації народницької ідеології в суспільно-політичних рухах, які дехто з дослідників та чимало публіцистів уважали шкідливими для української національно-державницької справи.

Взагалі ставлення до епохи, під час якої українські землі перебували в складі Австро-Угорської та Російської імперій, було вкрай амбівалентним як в академічному еміграційному середовищі, так і в політичних колах.

Зазначені фактори мали неабияке значення для дописувачів «Визвольного шляху», серед яких домінували особи наближені до українського націоналістичного руху та емігрантів-гетьманців з певними світоглядами, ціннісними орієнтаціями і політичними переконаннями. Відповідно рецепція української історії XIX ст., представлена в журнальних публікаціях, вельми нерівномірно, а іноді й суперечливо.

Передусім, упадає в очі, що кількість публікацій з історії XIX – початку XX ст. на сторінках «Визвольного шляху» відносно невелика, порівняно з розвідками, які присвячені добі середньовіччя та ранньомодерним часам. Крім того, варто звернути увагу й на їхній проблемно-тематичний діапазон, котрий значно вужче, ніж у журнальних публікаціях з попередньої доби.

Слід відзначити, що ряд студій, опублікованих у часописі, присвячено з'ясуванню проблеми імперської сутності Російської держави та її впливу на українську історію. В опосередкованому вигляді ці сюжетні лінії представлені в багатьох розвідках та матеріалах.

Зокрема, досить популярними були спроби компаративного співставлення Російської імперії та Радянського Союзу, зокрема їхнього імперського устрою й державної організації суспільства.

Приміром, С. Вожаківський пов'язував природу радянської партократії не стільки з особливостями соціально-політичної природи країни Рад, скільки з імперськими традиціями Москви¹.

Щедрий матеріал для аналогічних порівнянь представлений у відомій книзі маркіза Астольфа де Кюстіна «Миколаївська Росія», яка ретельно студіювалася українськими науковцями і використовувалася відповідним чином².

Такі ж сюжети знаходимо і в низці розвідок Павла Штепи, емігранта, колишнього українсько-